
Recenzje

Reviews

Alina Maciejewska, *Analogia w języku i umyśle. Teoria „grup proporcjonalnych relacji” w badaniach nad kompetencją językową uczniów i studentów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2015, ss. 364

Problematyka monografii Aliny Maciejewskiej pt. *Analogia w języku i umyśle. Teoria „grup proporcjonalnych relacji” w badaniach nad kompetencją językową uczniów i studentów* jest uwięzieniem wieloletnich obserwacji Autorki jako polonisty i logopedy w codziennych kontaktach z dziećmi, młodzieżą i dorosłymi, u których występowały zakłócenia sprawności językowych, metajęzykowych i poznawczych w związku z różnymi zaburzeniami mowy, jak też systematycznie prowadzonych badań naukowych nad rozwojem tych sprawności u dzieci. Przedmiotem zainteresowań badawczych Aliny Maciejewskiej podjętych w monografii jest relacja język – umysł analizowana z użyciem precyzyjnie dobranych metod lingwistycznych (wyrazy, konstrukcje słowotwórcze). Omówione w książce wyniki badań nad mechanizmem analogii odsłaniają reguły działania ludzkiego umysłu, wzbogacają wiedzę o prawach nabywania języka oraz korelacjach pomiędzy trudnościami językowymi a poznawczymi ujawniającymi się u dzieci i młodzieży w normie biologicznej i z zaburzeniami mowy na różnych etapach rozwoju i edukacji.

Skupiając swoje zainteresowania naukowe na mechanizmie analogii w języku i umyśle, Autorka z dużym powodzeniem wpisuje się w nurt badań kognitywnych. Język od dawna traktowano bowiem jak okno, przez które można oglądać funkcjonowanie umysłu, postulując przy tym włączenie analiz językowych w obszar badań procesów poznawczych. Analogię należy uznać za problem badawczy tak samo fundamentalny i inspirujący poznawczo w badaniach ludzkiego umysłu, jak złożony i wymagający szczególnej dyscypliny myślowej. Już na etapie definicji nie jest łatwo określić istotę zjawiska analogii – w logice przyjmuje się, że analogia jest – obok dedukcji i indukcji – podstawową formą rozumowania, umożliwiającą porządkowanie zgromadzonych informacji i wprowadzanie nowych. Jak pisze sama Autorka – analogia to zdolność do tworzenia „nieograniczonych związków opartych na podobieństwie cech”, a zarazem proces myślowy bardzo dynamiczny, zdeterminowany przez wiele czynników, doprowadzający często do zaskakujących wniosków.

Działanie procesu analogii w nabywaniu języka jest kwestią bezsporną, udowodniły to prace wielu badaczy rozwoju mowy dziecka, które Alina Maciejewska w swej pracy skrzętnie odnotowuje. Jednak nie powstały dotąd opracowania, które podejmowałyby ten temat z drugiej strony: w jaki sposób ograniczenia w rozumowaniu przez analogię decydują o opanowaniu sprawności językowych. Tę właśnie lukę w znacznym stopniu wypełnia monografia Aliny Maciejewskiej. Szeroka refleksja nad funkcjonowaniem języka w umyśle, która stanowi fundament monografii, otwiera nowe możliwości opisu kognitywnych cech umysłu, a nieustanna weryfikacja teoretycznych modeli w lingwistycznych badaniach empirycznych uwiarygodnia tę refleksję i nadaje jej znaczenie aplikacyj-

tywne. Tak kompleksowy – głęboko teoretyczny i użyteczny praktycznie – wymiar pracy naukowej uprawianej przez Alinę Maciejewską nie jest zjawiskiem powszechnym.

Książka *Analogia w języku i umyśle. Teoria „grup proporcjonalnych relacji” w badaniach nad kompetencją językową uczniów i studentów* składa się z sześciu rozdziałów, opatrzonych *Wstępem, Zakończeniem*, zestawem załączników z narzędziami badawczymi i syntetycznymi wizualizacjami wyników analizy materiału empirycznego, *Bibliografią, Indeksami osób, Indeksami rzeczowym*, a także spisami tabel i wykresów. Opracowanie jest uporządkowane logicznie zgodnie z tokiem wywodu i kompletne, a przy tym rzeczowe i napisane piękną polszczyzną.

Pierwszy rozdział monografii, zatytułowany *Analogia – właściwość ludzkiego umysłu i języka* to erudycyjny przegląd bogatej literatury przedmiotu, z którego analogia wyłania się jako kategoria filozoficzno-logiczna i poznawcza. W tak szerokiej perspektywie teoretycznej sytuuje dr Alina Maciejewska własne – językoznawcze – refleksje nad analogią i projektuje badania empiryczne z wykorzystaniem kategorii lingwistycznych. Wcześniej jednak skrupulatnie, czasem z uzasadnionym krytycyzmem, przywołuje badania lingwistów nad zjawiskiem analogii, odnotowując istotne osiągnięcia innych badaczy i opracowuje własne instrumentarium metodologiczne, by ustalić, w jaki sposób mechanizm analogii wpływa na akwizycję języka i sposoby uczenia się.

Rozdział drugi ma charakter metodologiczny. Prezentuje w nim Autorka swój warsztat badawczy, precyzyjnie określa cel i zakres badań własnych, szczegółowo opisuje sposób gromadzenia i opracowania danych empirycznych, omawia narzędzia badawcze, organizację badań, prezentuje charakterystykę grup badawczych i uzyskanego materiału badawczego. Ogromna świadomość metodologiczna, poszanowanie dla materiału empirycznego i precyzja zaplanowanych badań sprawiły, że dalsze etapy postępowania badawczego są spójne.

Rozdziały trzeci, czwarty, piąty i szósty mają charakter analityczny – zawierają uporządkowaną i systematyczną analizę wyników badań prowadzoną z uwzględnieniem kryteriów jakościowych i ilościowych: sposoby uzupełniania proporcji (w rozdziale III), rodzaje formy i treści, a sposoby uzupełniania proporcji w różnych grupach wiekowych i na różnych etapach edukacji (w rozdziale IV), relacje podobieństwa formy a proporcjonalność (w rozdziale V), naruszenie proporcjonalności (w rozdziale VI). Szczegółowa i wnikliwa analiza wyników poszczególnych części badania jest obrazowo zaprezentowana na wykresach i w tabelach, a następnie syntetycznie podsumowana, przez co opracowanie, pomimo specjalistycznego i złożonego charakteru, jest przejrzyste. Dodatkowym ułatwieniem dla Czytelnika są indeksy nazwisk i rzeczy, umożliwiające swobodne poruszanie się po tekście, a także szeroki zestaw literatury przedmiotu przywołanej w pracy, w świetle której proponowane przez Autorkę interpretacje zyskują obiektywizację i prowokują do dalszych badawczych poszukiwań.

Autorka projektując eksperyment badawczy, którego celem jest eksplikacja mechanizmu analogii w języku i umyśle, naświetla problem w szerokiej perspektywie interdyscyplinarnej, jednak narzędzie badawcze konstruuje, opierając się na metodologii *stricte* językoznawczej. Stworzenie narzędzia do badania, w jaki sposób mechanizm analogii działa w języku, nie jest zadaniem łatwym. Co prawda, językoznawcy badali i opisywali wcześniej mechanizm analogii jako zasadę tworzenia się relacji pomiędzy słowem a pojęciem, regułę rozwoju fonologicznego czy też kategorię porządkującą zjawiska fleksyjne, dostrzegając jednocześnie ograniczenia tej metody przy opisie procesów słowotwórczych, które pojmowano jako „mniej przewidywalne”. Analogię w opisie zjawisk słowotwórczych powiązano z terminem proporcji, czyli równoważności pomiędzy zestawionymi elementami. Proporcja ujmowała związki między wyrazami opierające się na podobieństwie formy i podobieństwie znaczeniowym, co bazowało na skojarzeniach pojęciowych.

Według tradycyjnego modelu proporcji binarnych ($A : B = C : X$) podobieństwa dostrzeżone pomiędzy jednostkami języka miały być zasadą w tworzeniu ciągów wieloelementowych. Autorka nawiązując do klasycznych wieloelementowych proporcji, które umożliwiają rozpoznanie relacji opartej na podobieństwie formy, próbuje wyeliminować przypadkowość skojarzeń odnoszących się do pojęć. W tym celu jako metodologiczną podstawę swoich badań przyjmuje teorię „grup proporcjonalnej relacji” Józefa Wierzchowskiego. Autorka prezentuje najpierw najważniejsze zało-

zenia twórcy tej metody: „podstawowa jednostka języka – wyraz – musi być precyzyjnie określona zarówno po stronie formy, jak i znaczenia, które powinno być ujmowane – zgodnie z postulatami F. de Saussure’a – przez przekład wewnątrzjęzykowy. Narzędziem «mierzenia» proporcjonalności ciągu Józef Wierzcowski uczynił frazę łączącą. Warunkiem przynależności wyrazu do grupy proporcjonalnych relacji było stwierdzenie powtarzalności zestawu fraz łączących. Nie należą one do tego samego ciągu. Istotne znaczenie dla ustalenia tak rozumianej proporcjonalności ma wykorzystanie przekładu wewnątrzjęzykowego, które przenosi wnioskowanie o podobieństwie formy i treści w obszar operacji metajęzykowych, eliminuje skojarzenia pojęciowe”. Przytoczone założenia metody wpisują się w nurt badań nad mechanizmami metapoznawczymi.

Teoria metapoznania, czyli procedur kontrolnych albo regulatorów procesów poznawczych poziomu przedmiotowego, stwarza możliwość globalnego spojrzenia na język. Metapoznanie nakierowane na język (świadomość metajęzykową) wydaje się mechanizmem kontrolującym oraz integrującym odległe funkcjonalnie poziomy języka. Według hipotezy Clark świadomość metajęzykowa, jak każdy inny proces poznawczy, przede wszystkim kontroluje procesy poznawcze hierarchicznie niższe, przez to może dostarczyć optymalnych strategii przydatnych zarówno dla rozumienia i tworzenia wypowiedzi językowych, jak również do integracji w jeden system różnorodnych doświadczeń językowych z wczesnego dzieciństwa i wieku przedszkolnego.

Odnaczając się przenikliwością badawczą, z dużym znawstwem mechanizmów językowych stworzyła Autorka bardzo krótką, ale detekcyjną ankietkę do badania par proporcjonalnych relacji, opatrując ją prostą instrukcją: *Pobaw się ze mną w wymyślanie wyrazów w pary. Najpierw zwróć uwagę na podobieństwa i różnice między wyrazami, które są podane we wzorze: kot « stary duży, dorosły; kotek « mały, młody, piękny. A teraz Twoja kolej. Wpisz w miejsca zaznaczone kropkami brakujące wyrazy. Spróbuj do każdego podanego wyrazu znaleźć parę. Pamiętaj, że wyrazy w parach powinny być podobne i połączone różnicą znaczenia jak we wzorze.* Do badania wybrała wyrazy: *pies, wół, włos, balon, próg, bąbel, but* (przykładowa ankieta została umieszczona w Załączniku do książki).

Całość materiału empirycznego, który posłużył do eksplikacji kategorii analogii, obejmuje 1000 ankiet przeprowadzonych wśród uczniów w różnym wieku i na różnych etapach edukacji (II–IV klasa szkoły podstawowej, I–III klasa gimnazjum, szkoły ponadgimnazjalne – szkoła zawodowa, technikum, liceum ogólnokształcące) oraz wśród słyszających studentów filologii polskiej (grupa kontrolna), studentów niesłyszających, a także słuchaczy studiów podyplomowych, co daje 7000 proporcji (sposoby wypełnienia ankiety przez respondentów w obrębie poszczególnych grup również zostały zamieszczone w Załączniku).

Głęboko przemyślana struktura narzędzia badawczego i ściśle określona charakterystyka grup badawczych zdecydowały o tym, że pozyskany materiał empiryczny jest bogaty, jednorodny i reprezentatywny, co umożliwiło analizę danych z niebywałą wręcz precyzją i porównanie wyników uzyskanych w poszczególnych grupach według ściśle określonych kryteriów. Wysoka świadomość metodologiczna Autorki sprawia, że wyniki przeprowadzonych badań eksperymentalnych są nie tylko wiarygodną eksplikacją zjawiska analogii w języku i umyśle badanych, ale też mocną przesłanką w projektowaniu procedur diagnostyczno-prognostycznych koniecznych do oceny stanu struktur poznawczych nie tylko u osób z zaburzeniami rozwoju językowego i trudnościami szkolnymi, ale również monitorowania rozpadu sprawności językowych i poznawczych w przebiegu nabytych schorzeń neuropsychiatrycznych u dzieci i młodzieży, w przypadkach autyzmu, upośledzenia umysłowego czy otępienia, co zresztą Autorka zapowiada. Z pewnością warto kontynuować tego typu badania, by określić profil zaburzeń myślenia przez analogię w poszczególnych typach zaburzeń mowy wynikających z uszkodzeń i dysfunkcji mózgu oraz zaburzeń słuchu. Ich wyniki mogłyby stać się podstawą do skonstruowania narzędzi diagnostycznych i monitorowania skuteczności prowadzonej terapii centralnych i audiogennych zaburzeń mowy.

Alina Maciejewska, analizując materiał badawczy, najpierw określiła modelowy ciąg proporcji na podstawie wyników uzyskanych w badaniu grupy kontrolnej, którą stanowili studenci

polonistyki, odznaczający się – ze względu na profil swojego kształcenia – szczególną kompetencją metalingwistyczną, a następnie zindeksowała strategie uzupełniania proporcji w obrębie grup badawczych (omijanie reguł, analogii, charakterystykę leksemów, form gramatycznych i paronimów w proporcjach, analogię formy i treści w proporcjach i nieanalogiczne konstrukcje słowotwórcze). Wszystkie te strategie poddała analizie jakościowej i ilościowej, wykazując się ścią benedyktyńską pracowitością. Okazało się, że w obrębie grup badawczych wystąpiły znaczące odstępstwa od sposobu realizacji ciągu modelowego – największe w grupie dzieci w młodszym wieku szkolnym oraz studentów niesłyszących. Zarysowała się wyraźna tendencja do respektowania relacji podobieństwa rdzenia, a jednocześnie wyraźne trudności w różnicowaniu form fleksyjnych i słowotwórczych. Analiza jakościowa wyraźnie wykazała, że na trudność w uzupełnianiu ciągu proporcjonalnego wpływ miały problemy z ustaleniem i zapisaniem formy fonologicznej wyrazu, określeniem relacji fonem–grafem, potrzeba przeprowadzenia dodatkowych operacji morfonologicznych (alter-nacje samogłoskowe i/lub spółgłoskowe), kłopoty z wykonaniem operacji morfotaktycznych.

Wyniki badań korelują z wiekiem badanych uczniów (trudności częściej dotyczą młodszych uczniów), występowaniem zaburzeń rozwojowych i trudności szkolnych (problemy z wypełnieniem ciągu proporcjonalnego częściej dotyczą uczniów, u których były stwierdzone opóźnienia w rozwoju językowym lub którzy osiągnęli niższe wyniki w nauce) oraz deficytami słuchu (studenci niesłyszący uzupełniali pary proporcjonalne w sposób znacznie odbiegający od ciągu modelowego). Co ważne, uczniowie, którzy w związku z rozpoznanymi u nich zaburzeniami rozwojowymi byli wcześniej poddawani systematycznej terapii, tworzyli ciągi proporcjonalne w sposób bliski ciągom modelowym, co może potwierdzać efektywność niektórych oddziaływań terapeutycznych w przełamywaniu deficytów poznawczych i językowych u dzieci w okresie rozwojowym.

W *Podsumowaniu* monografii Autorka pisze, że „umiejętność rozpoznawania relacji ujmujących podobieństwo semantyczne i formalne między wyrazami jest uwarunkowana poziomem rozwoju sprawności i kompetencji językowych, ale wykorzystanie tych relacji warunkuje kompetencja logiczna, która pozwala na dostrzeganie elementów języka i wnioskowanie o relacjach zgodnie z regułami wnioskowania przez analogię” (s. 305). Ten wniosek burzy mit o odrębności mechanizmów kształtowania się kompetencji językowej i zdolności poznawczych, wskazuje, że są to dwie strony tego samego zjawiska. Ten wniosek każe na nowo postawić dyskutowany problem metod i narzędzi badania prawidłowości rozwoju dziecka.

Przedstawione w monografii metody analizy materiału empirycznego pozwalają uszczegóławiać, twórczo rozwijać i budować perspektywy badawcze istotnych aspektów teorii lingwistycznych, a także pokrewnych dziedzin wiedzy, w tym przede wszystkim logopedii, psycholingwistyki czy pedagogiki. Godna podziwu jest odwaga Autorki w podejmowaniu problemów niełatwych, ostrość w formułowaniu hipotez interpretacyjnych oraz weryfikacji tez, a także uzupełnianiu i precyzowaniu ogólnych teorii odnoszących się do relacji język – poznanie. W tym zakresie interpretacja zjawisk słowotwórczych w kategoriach mechanizmu analogii jest pomysłem oryginalnym i twórczym.

Recenzowana praca odznacza się wzorcowym warsztatem badawczym. Składa się na to szeroka perspektywa teoretyczna, dążenie do weryfikacji różnych poglądów i stanowisk, spójność metodologiczna, precyzja w określaniu celów badawczych i projektowaniu badań empirycznych, wnikliwość i subtelność analiz lingwistycznych, obiektywizacja formułowanych twierdzeń w świetle teorii naukowych i wyników badań. Wszystkie te cechy sprawiają, że monografia Aliny Maciejewskiej to opracowanie o wysokich walorach merytorycznych, które w znaczący sposób wzbogaca stan wiedzy o językowym i poznawczym funkcjonowaniu człowieka.

*Dr hab. Jolanta Panasiuk, prof. nadzw.
Zakład Logopedii i Językoznawstwa Stosowanego
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie*